

OLENTZARO, KALERRE TA SUBILARO

Urkijo Mintegi-ko Solasaldia (20-XII-1956)

Ba-dira ogei ta amalau urte Olentzaro'zaz berri batzuek lenengoz argitarazi nituela (1). Geroztik ez naiz bide ortan maiz ibilli. Bañan aurzaroko gertaerak gogoratzea maite bai dute zaarrak; nik ere Olentzaro eta bere inguruak berritzeaz eta astintzeaz atsegin artuko det benetan.

I

Asi gaitzen agirienetik.

Edozein gaitan, izena da azalena eta agiriarena. Beraz, lenengoz, itz bi Olentzaro'ren izenazaz.

Olentzaro'k ez ditu nun-nai izen berdiñak. Toki batzuetan *Olentzaro*; besteetan *Subilaro*, *Kalorre*, eta, eta.

Bañan Olentzaro'ren egitea eta antza duten izenak edaturik dau-de, bai Gipuzkoa'ko itxasaldean eta Beterri'n, bai Naparroa'ko iparaldean.

Olentzaro deitzen diote Orexa'n, Lesaka'n eta Arakil'go errietan.

Olentzero Donosti'n, Oyartzun'en, Irun'en eta Bera'n.

Orentzago, Zarautz'en.

Onentzaro, Lizartza'n.

Orantzaro, Leitza'n.

Orentzero, Bera'n.

Orontzaro, Andoain'en.

Onontzaro, Berastegi'n eta Larraun'en.

(1) *Eusko-mitologia* (Bilbao, 1922).—*Esquema de distribución geográfica de algunas creencias y ceremonias relacionadas con las fiestas populares* («Anuario de la Sociedad de Eusko-folklore», II. Vitoria, 1922).

II

Olentzaro'ri nor dan edo zer dan igertzen al diogu?

Isasti, lezoarrak, amazazpigarren mendeaz zionez, *Onenzaro* deitzen omentzioten eskualde artan Gauon-gauari, eta itz orrek "lagun onen garaia" edo "onen aldia" adierazten omentzuan (2). Iritzi bera agertu zuan Azkue'k ere (3).

Ez dirudi ordea bidezko uste orrek. *Olentzaro*, *Orentzero*, *Onentzaro*, *Onontzaro* eta *Orentzago* beste bide batez eldu zaizkigula iduri zait.

Itz orren zatiak: *olen* eta *zaro*. Bigarren au ba-dakigu zer dan: "aldi" edo "garaia", alegia. Auzia ordea "*olen*" ezaz dabilkigu.

Ba-dire, gure artean, *olen* ori lenago Frantzia'n "oleries" deitu oi zielazko jaien izenetik sortu zala diotenak —Aita Etxalar (4) eta Caro Baroja (5). Izan ere, eleiz-otoitzetan, Abenduko zazpi birlelo aundienak O dute beren asieran eta birlelo oiek erabiltzen diren garaia *Oleries* deitu oi zioten.

Ba-da beste iritzi bat ere: *Olen* erderazko *Noel*'dik sortua dala esaten digu Altube'tar Seber'ek (6).

Olentzaro'ren aditzera Gipuzkoa'ko itxasaldean eta Beterri'n eta Naparroako iparraldean dabil edatua. Neronek bildu ditudan berriaz gañera, Lekuonak (7) Azkue'k (8) eta Caro-Baroja'k (9) argitaratu dituztenak lagundu diate, batez ere Olentzaro nun dabillen eta zer dan edo nor dan jakiteko.

Olentzaro'ren izena baño askoz geiago zabalduak daude ordea berari ezarriak dabiltzan sinismen eta oitura geienak.

Olentzaro urtegarai bat da. Au zan noski bere lenengo esan-naia. Bañan erri batzuetan gizajantzi bat eman diote eta giza-iduriko izakitzat daukate. Gauon gaeuz agertzen omen da. Begi-gorri, odolartuak dituela, diote Zarautz'en. Aurpegi illun, ikatzez beztua, El-duain'en. Urteak zenbat egun Olentzaro'k ainbeste begi eta oraindik bat geiago dituela uste dute Larraun'en. Ikazkiña dala, Oyartzun'en.

(2) *Compendio historial de la muy noble y muy leal prov. de Guip.* (San Sebastián, 1850).

(3) *Euskalerriaren Yakintza*, I, 223-230 (Madrid, 1935).

(4) Disertación sobre el análisis e interpretación de los nombres toponímicos vascos (*Geografía general del país vasco-navarro. Navarra*, I. Barcelona).

(5) *Olentzaro* («Revista de Dialectología y Tradiciones populares», 1946, cuaderno 1.º).

(6) *Fonética y etimología euskéricas* («Eusko-Jakintza», I, 33-Bayonne, 1947).

(7) *Fiestas populares. Oyartzun* («Anuario de la Sociedad de Eusko-folklore», II, 12-16).

(9) *Op. cit.*

(8) *Op. cit.*

Ote-sorta bizkarrean eta igitaia eskuan, bildurgarri agertzen dala esaten dute Berastegi'n. Andrea ere ba-dueia, diote Oyartzun'en. Jale eta edale neurrigabea dala, Zarautz'en, Oyartzun'en eta Lizartza'n. Gauon-gauean menditik jexten dala eta, kezuloan bera, etxera sartzen dala, esan oi dute Lizartza'n, Elduain'en eta Berastegi'n. Kezuloak garbi nai dituela, eta, ala ez badaude, etxekoai burua moztzen diela, Elduain'en.

Etxekoak, gauon-aparia eginda, oera juaten diranean Olentzaro sukaldean sartzen omen da eta Olentzero-enborra'ren suan berotzen: ala diote Oyartzun'en. Edo bere ote-sortari su eman eta aren suan berotzen omen da, Berastegi'n diotenez.

Erri batzuetan Olentzaro'ren iduria —lastozko gizon bat— egiteko oitura dute, batik-bait Leitza'n, Oyartzun'en, Arakil'en eta Lesaka'n. Eta iduri oi bizkarrean eramanez, eskean etxez-etxe ibiltzen dira, egunaz umeak eta gauaz larriak.

Oyartzun'en mutillak, beren arteko bat jazten dute Olentzero —aurpegia ikatzez beztua, ezpañetan pipa, argia eskuan—; bera kaiola batean jarri eta etxez etxe erabilli. Bera'n, Pasaya'n, Andoain'en eta Elduain'en oitura bera zuten.

Larraun'go errietan Olentzaro'ren iduria kezuloan zintzilika egoten da, igitaia eskuan eta txapela buruan, gauerdiko mezaondorarte. Lesaka'n, Leitza'n eta Arakil'en berriz leio batean jartzen dute. Eta gero —Lesaka'n beintzat— lastozko Olentzaro ori erriko plazan erre oi dutela, dio Caro-Baroja'k.

Olentzaro albistari bat dala, Jesús jaio dalazko berria dakarrela, digute Bera'n eta Oyartzun'en.

Oyartzun'go gazteak —Gauonetako eskean dabiltzanak— au abesten dute:

“Olentzero juantzaigu
mendirala lanera
intentziyuarekin
ikatz egittera;
adittu duenian
Jesús jayo dela
lasterka etorri da
parte ematera.

Onen antzekoa da Donosti'n Baroja'tar Pio'k bildu zuen abesti bat ere (10).

Iñoz gizon izugarri bat dirudi Olentzaro'k. Burua mozten omen die kezuloa garbitzen ez duten etxekoai (Elduain). Baita baraua austen duten aurrei ere (Larraun):

“Onontzaro begi gorri
txaminira da etorri;
austen baldin badegu barua,
Orrek lepua kendu guri.”

Abesti batzuek Olentzaro sabelkoj ezin-ase bat azaltzen digute. Ara Oyartzun'en eta Lizartza'n zer diguten:

“Orra, orra
gure, Olentzero:
pipa ortzian duela
exerita dago.
Kapoyak ere battu
arrautzatxuakin
biar berendatzeko
botil arduakin.”

“Olentzero guria
ezin degu ase:
osorik jan dizkigu
amar zerri gazte:
sayeski ta solomo
makiña bat este:
Jesus jayo dalako
kontsola zattezte!”

“Olentzero guria,
portuna tristia,
arropak saldu dizka
bere emaztiak.”

“Olentzero buru-aundiya
entendimentuz jantziya:
bart arratsian ustu digu
amar arruako zagiya.
Ay, urde tripraundiya!”

Bera'n, Caro-Baroja'k dionez, au abesten dute Gauon-gauean Olentzaro-eskean dabilzanak:

“Olentzaro
buruaundiya
entendimentu gabia,
juan den gabian
edan duela
amar erruko zagia.
Ai urde trip'aundiya,
sagar ustelez bettia!”

Lesaka'n ere berdin abesten dute Olentzaro'zaz eta, azkenik, bere iduria erretzen (11).

Larraun'en moskortzat daukate Olentzaro. Ara zer dioten:

Ononzaro begi-gorri
Non arrapatu duk arrai ori?
Bart arratseko amaiketan
Zurriolako arroketan.

Arraiak moskorkeria esan nai baitu, leku batzuetan beintzat (12).
Abesti bera aditu izan zuan Baroja'tar Pio'k Donosti'ko karri-
ketan (13).

Beste erri batzuetan urtezarrez egiten dute su berezia (Araba'n).
Gazeo'n eta Onrait'a'n bizpauru etxetakoak su aundi bat pizten dute
apalondoan. Su ortan gaztañak erretzen dituzte eta berak jan. Bitar-
tean mutilkoak zagi zarrai su eman eta, makilla baten muturrean
zintzillik dituztela, ibiltzen dire oyuka esanez: *erre pui erre*, "quéma-
le el culo a año viejo".

Garayo'n mutilak lastozko gizaiduriak egiten dituzte. Urte za-
rraren iduriak direla ta, gauzez su ematen die, oyuka esanez: *erre
pui erre*.

Amarita'n ere zagi bat erretzen dute eta bitartean au abesten:
"*Erre pui erre*, a quemar el culo a Putierre".

Salvatierra'n eta Alegria'n *Galerre* deitzen zioten urtezarrenen
iduriari, eta bera erretzen.

Ullibarri-Ganboa'n eta Argomaniz'en berriz. *Kalerre*. Eta "*erre
Kalerre*, a quemar el culo al año" esanez sua zeriola erabiltzen
zuten, Baraibar tar Federiko'k zionez.

Beraz Gipuzkoa'n eta Naparroa'n Olentzarori loturik dauden
zenbait sinismen eta oitura Olentzaro'ren izena eta ezaguera baño
geiago edatuak dabiltz Euskalerrian.

Badirudi Olentzaro (ikazkiñ eta igitaidun gizona) iragan dan
urtea dala, *Kalerre* bezela.

III

Olentzaro'kin badute zer ikusi Sara'ko *Suilaro*'k, Arakil'go Xu-
bilaro'k, Uharte'ko *Xiularo*'k eta Zaraitzu'ko *Sukaro*'k; *denak*
gauonetako urtegaraiak adierazten bai dute. Uharte (Mixe)'ko umeak
eskea egiten dute esanez:

(12) Azkue (Resurrección Maria). *Op. cit.* ,

(13) *Op. cit.*

Xiularo laro eguna
Haurren barur eguna
Zazpi izar yelgueta
Haurren askal-orena.

Izen oek, beren egitez, *subil* eta *aro* dituzte beren sustraitzat. *Aro* eta *zaro* berdiñak dire. *Subil* berriz zuaitzaren gerria edo adar lodia da. Ataun'en *sunbilla* deitzen diogu.

Gauonetako sunbillari Oyartzunen *Olentzero-enbor* esan oi diote; *Onontzaro-mokor*, Larraun'en; *Gabon-ubil*, Antzuola'n eta Abadiño'n; *Gabon-mukur*, Bedia'n; *Gabon-zuzi*, Zegama'n, *Gabon*, Trespuentes'en; *Porrondoko*, Salvatierra'n; *Subilaro-egur*, Aezkoa'n; *Suklaro-egur*, Zaraitzu'n; *Sukubela*, Liginaga'n.

Sunbil ori Gauon-gauean sutan jarri oi dute Euskalerriko etxe askotan: Llodio'n, Trespuentes'en, Salvatierra'n, Bedia'n, Otxandio'n, Arratia'n, Abadiño'n, Plazentzia'n, Antzuola'n, Zegama'n, Oyartzun'en, Eskiroz'en, Eraso'n, Arakil'en, Zaraitzu'n, Liginaga'n, eta, eta.

Eskiroz'en eta Elkano'n iru sunbil jartzen dituzte: bat Jainkoari, bestea Andre-Mari-ri, irugarrena etxekoai. Eraso'n eta Arakil'en gañera etxeko danai sunbil bana jarri oi die eta eskalearentzat beste bat.

Trespuentes'en jartzen zuten gauon-sunbilla, idi-uztarde batek sartzen zuan sukaldean eta urte guztian sutondoan irauten zuan; Larraun'en gauon-egunean eta gauongaez sutan edukitzen zuten; Llodio'en eta Salvatierra'n, urtezar arte; Arratia'n, Otxandio'n eta Zaraitzu'n, gauon-gauean bakarrik.

Olaeta'n, urtezar-gauean pizten dute pago-sunbil bat eta bere ondoan erretzen dute erabat aurreko urtezarrez piztu zutena.

IV

Sunbil orrek, gauon-gaez edo urtezarrez sutan egon dalako, indar berezia du. Oyartzun'en bere sutan aparria egiten edo eratzen dute. Antzuola'n eta Abadiño'n ere berdin; eta gañera, apalondoan, etxeko danak bere inguruan berotzen egon oi dire.

Elduain'en su aundia egiten dute gauon-gaez; bestela Olentzaro, igitaí bat eskuan, kezulotik bera jexten dala uste dute eta etxe-koak il.

Ezkiroz'en Jainkoarentzat gauon-gaez piztutako sunbilla, etxeko atalarrian jartzen dute urteberriz, edo bestela Salanton-egunez, eta bere gaiñetik etxeko abereai ibillerazi. Orren bidez urte berrian abereak ez direla, ezbearrez, galduko uste dute. Oitura bera zuten lë-nago Oyartzun'en eta Arakilen ere.

Salvatierra'n sunbil orrek ekaitz'gaiztoak urruntzeko indarra due-la-ta, odei aserre bat alderatzen dalarik, berriro sutan jartzen dute.

Otxandio'n eta Arratia'en, zezena duten etxetako oitura berezia au da: egur bi jartzen dituzte sutan gauon-gaueko apalgaraiian; mutur banatatik erretzen dire zerbait; gero bietan luzenari mutur-errea pitzta eta beste egurra pitzaturan gurutzatu; gurutze oi zezenaren ikulluan ezarri. Zezenak ez omen du *maminpartidu* dalazko gaitzik urte guztian izango.

Aezkoa'n sunbilla edo bere txingarrak gorde oi dituzte. Bei bati errapea gogortzen bazaio, aien suak ematen duan keaz lurrintzen diote.

Olaeta'n urtezarrez, apalondoan, sunbilla sutatik ikulura eramaten dute eta bertan utzi, abereetatik gaitzak aldendu ditzan.

Amorebieta'n uste dute erbiñudeak ez diela etxekoai kalterik egin-go, ezta ere beren abereai, gauonetan sunbila pizten badute. Ez diote suari *iltzera* uzten gau ortan: bestela etxekoen bat urte barruan ilko ote dan bildur bai dire.

Gabon-mukurra edo bere ikatza etxean gordetzeko oitura dute bediatarrak: orrek etxea bedeinkatzen omen du-ta.

Liginaga'n gauon-sunbillak ardiai ume-uraxeak sorerazten die-la uste dute.

Ibarruri'n gauon-gauez sutondoan egiten dan autsa Doneztoan egunean soroetara eraman oi dute eta lurrean gurutzetara zabaldu, pixtiak akabatu ditzan.

Eraso'n, bat iltzen dalarik, bere gauon-sunbilla ondoan lagun jartzen diote.

Beraz Olentzaro-enborraren ezaguera ere izen au baño askoz geiago edatua dago Euskalerrian.

V

Olentzaro ez da toki askotan aipatzen dan itza; baiñan berari ezaririk dabiltzan sinismen eta oiturak ba-dire nun-nai, naiz Euskalerrian eta naiz erbestean, batikbait indoeuropatarren errialdeetan.

Sinismen eta oitura oek loturik daude, ez gauon-gauari bakarrik, baita urtezarrari eta Done-ibane-aurreko gauari ere.

Donibanez egin oi diren suak, etxekoen eta beren abere eta gauzen alde, gauon-gauekoak bezela, indarra badutela siniste zabaldua da. Urtegarai bietako siniste eta oiturak egite berekoak.

Donibane-aurreko gauean Zegama'n zagia makillan zintzilik erabiltzen dute mutillak sua dariola, eta bere pikaz etxetako atea bez-tu, urtezárrez Amarita'n Gazeo'n eta Onrait'a'n bezela.

Durango'n eta Lizartza'n berdin erabiltzen dituzte zagiak.

Larraun'en ere zagia su-ta-gar erabiltzen dute eta bere pikea ontzi batean biltzen itzautzek sendatzeko.

Berastegi'n iru kûso, arbisoroan egonak, erretzen dituzte eta beregañetik jauzika ibiltzen dire.

VI

Olentzaro urtearen azken-aroa da, Subilaro bezela.

Olentzaro —ikazkiñ eta igitaidun gizona— iragan dan urtea da-la dirudi, Kalerre bezela.

Olentzaro —basotik eldu dan albistaria— eguberriaren eta urteberri'ren iragarle bat da.

Olentzero-enbor edo Sukubela eguzkia sorrerazteko eta indartze-ko indoeuropatarren errialde guztietan pizten zuten sunbilla da. Eguzkiaren itzulmugan atontzen eta pizten zituzten suak, oen bidez eguzkia berritze arren (14). Sua eguzkiaren antzeko izaki bat bai da, suaren indarrez eguzkia eraendu nai zuten, lurra bizierazi eta gaiz-kin guztiak aldendu (15).

Olentzaro'k, orain batik-bait, Jesukristoren jaiotza iragartzen di-gu. Erri batzuetan albistari oni, Kristoren iragarleari, Mairua dei-tzen diote; beste batzuetan berriz Jentilla. Ara nola asi zan Kristo-ren sortzea Euskalerrian iragartzen lenengoz, Aralar'ko artzai ba-tek esan zidanez:

Martxabaletako zelaian dantzan omen zebiltzan jentillak beren jai-egun batez. Sortaldetik agertu omen zan laño ikusgarri bat; eguz-kiak ainbat argi zabaltzen omentzuan. Lañoa urreratzen eta jenti-llak bildurtzen. Ba omentzuten zaar jakintsu bat beren txabolan. Deitu ari. Betazalak eroriak bai zeuzkan, ezin ikusi. Jaso omen zioz-katen betazalak. Lañoa ikusi zuelarik, deadarka asi: "Sortu dek kix-mie; gure azkazia galdua dek. Jauzi nazazute mallotik bera".

Kixmie, jentillen izkuntzan, tximua omen da: izen orrezaz Jesu-kristo adierazten omen zuten.

(14) Carl Clemen. *Religionsgeschichte Europas*, I, 177). (Hidelberg, 1926).

(15) Leopold. von Schroeder, *Arische Religion*, II, 198-240 (Leipzig, 1923).

(16) Barandiaran (José Miguel de), *Esquema de distribución geográfica de algunas creencias y ceremonias relacionadas con las fiestas populares*. («Anuario de la Sociedad de Eusko-folklore», II, 134. Vitoria, 1922).

Lañoa urreratzen zijoan; jentillek beren maisua mallotik amilkatu omentzuten bere aginduz eta berak lañoaren aurretik iges sartalderuntz. An, Arraztaran'en, arripilla baten azpian sartu omen ziran azkeneko jentillak beren azken-obian.

Oraindik toki artan dago jentillen obia. Jentillarri du izena.

Beraz orain esan gentzake aspaldi, 1922'n urtean, gai ontaz azaldu genduen: Olentzaro'zaz Euskalerrian dabilzan sinismen eta oiturak, antziñako erligio baten aztarnak direla: batzuek indoeuropatarren unkitzez emen sartuak; besteak bertan aziak (16).

BARANDIARAN'GO J. M.

